Międzynarodowe studia polityczne i kulturowe wobec wyzwań współczesności

pod redakcją Tomasza Domańskiego

Uniwersytet
ŁÓDZKI

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Wydział Studiów
Międzynarodowych
i Politologicznych
Uniwersytet Łódzki

15 LAT
2000
2015

prof. dr hab. Andrzej de Lazari, prof. zw. UŁ

Uniwersytet Łódzki

Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych

Katedra Studiów Europejskich

Tożsamość Rosjan po aneksji Krymu

Terytorium byłego ZSRS zamieszkuje wiele narodów. Opierając się na tym fakcie, w ślad za Aleksandrem Solżenicynem, tłumaczyłem przez lata, że nie należy utożsamiać rosyjskości z sowieckością, że zbrodniarzami komunistycznymi byli ludzie różnej narodowości (np. Stalin i Beria byli Gruzinami, Mikołaj — Ormianinem, Trocki i Kaganowicz — Żydami, Woroszyłow i Chruszczow — Ukraińcami, a bezpieczeństwo bolszewicką stworzył Polak, Feliks Dzierżyński), którzy w imię idei internacjonalizmu komunistycznego zapomnieli o swoim pochodzeniu narodowym. Dopóki istniał Związek Sowiecki, nie mieliśmy specjalnych problemów z odróżnieniem Rosjanina od Czukczy lub Tatara, a kultury rosyjskiej od sowieckiej. Teraz to się zmieniło — utożsamiliśmy ostatecznie sowieckość z rosyjskością, a Rosjanie bardzo nam w tym pomogli.

Język rosyjski umożliwia co prawda odróżnienie etnicznego Rosjanina od obywatela Federacji Rosyjskiej¹: „русский” — to Rosjanin etniczny, „россиянин” — to obywatel FR, jednak żaden inny język takiej możliwości nie daje, dla samych zaś „русских” Rosjan te pojęcia są często synonimami. Gdy kilka lat temu, prowadząc wykład w Krasnojarsku, nieco prowokacyjnie zapytałem studentkę, czy jest „русская”, czy „россиянка”, zaskoczona, nie potrafiła mi odpowiedzieć. Jednak mój kolega profesor-lingwista z odpowiedzią nie miał problemu — jest „czystej krwi” Koreańczykiem, a więc „россиянин”.

Rosjanie z tożsamością nigdy za dobrze sobie nie radzili. Permanentny brak świadomości prawnej sprawił, że demokratycznej, indywidualistycznej

¹ Zob. A. de Lazari, *Nowa mowa Wowy*, „Polityka”, 2002, nr 2370, <http://archiwum.polityka.pl/art/nowa-mowa-wowy,375953.html>.

świadości obywatelskiej (prócz garstki okcydentalistycznej inteligencji) do tej pory w sobie nie wykształcili. Łączy ich swoiście pojmowana kategoria narodowości w duchu nacjonalistycznym (na wzór niemieckiego *völkisch*) lub poddańczej, kolektywnej wierności silnemu przywódcy (carowi, Stalinowi, Putinowi). O ile Polak szedł w bój „W imię Boga za naszą i waszą wolność”, w imię „Boga, Honoru i Ojczyzny” lub „Honoru i Ojczyzny”, o tyle Rosjanin walczył „Za Wiarę, Cara i Ojczyznę!” (*За Веру, Царя и Отечество*) lub „Za Ojczyznę, za Stalina!” (*За Родину, за Сталина!*), a teraz, w związku z konfliktem na Ukrainie, w rosyjskim Internecie znajdują około miliona linków z hasłem „Za Putina, za Ojczyznę!” (*За Путина, за Родину!*) Pojęcie „гоноп” było i jest przez nich odbierane pejoratywnie, jako zadufane zadzieranie nosa i kojarzone jest przede wszystkim z Polakami i polskością².

Pisałem już, że Polacy problemów z tożsamością etniczną raczej nie mają³: „Kto ty jesteś? — Polak mały. — Jaki znak twój? — Orzeł biały...”. Nawet w okresie komunizmu polskość z naszej świadomości nie zniknęła, nie zmieniono nazwy państwa (nie licząc dodanego przymiotnika „ludowa”), nie zmieniono hymnu, flagi, godła (nie licząc usunięcia korony z głowy orła). Rosjanie o swojej świadomości i heraldyce tego powiedzieć nie mogą⁴.

Dziewiętnastowieczną tożsamość narodową Rosjanie zaczęli tworzyć po powrocie z wyprawy za Napoleonem, w opozycji do ledwo co ujrzanej Europy. Trudno im było zaakceptować przepaść cywilizacyjną między swą ojczyzną a Zachodem. Nadchodziły czasy romantyzmu — przeciwstawili więc europejskiemu rozumowi i prawu rosyjską wiarę i moralność. Orzekli, że szczęściem Rosji jest brak dziedziczenia racjonalizmu po starożytnym Rzymie: „Droga Zachodu jest fałszywa, wstyd go naśladować; Rosjanie powinni być Rosjanami, iść drogą rosyjską, drogą Wiary, pokory, życia wewnętrznego [...] trzeba uwolnić się całkowicie od Zachodu, zarówno od jego zasad, jak i od jego kierunku, sposobu życia, języka, ubioru, przyzwyczajęń i obyczajów [...] od wszystkiego, co nosi na sobie piętno jego ducha, co wypływa choćby w najmniejszym stopniu z jego kierunku”⁵. Oficjalnie tożsamość rosyjską minister oświaty Sergiusz Uwarow zamknął w „trójjedni”: „Prawosławie, Samodzierżawie, Narodowość”.

„Rozumem Rosji się nie pojmie” — dopowie Fiodor Tiutczew i będzie to naczelną ideą rosyjskiej myśli misjonistycznej, pod którą podpiszą się wszyscy „rusofilscy” myśliciele⁶. „Prawo moralne powinno zawsze stać po-

² Por. A. de Lazari, *В защиту польского гонора*, „Индекс/Досье на цензуру”, 2007, nr 25, <http://www.index.org.ru/journal/25/lazz25.html>.

³ Zob. A. de Lazari, *Rosyjska tożsamość a narracja historyczna*, // *Anamneses: Polityka historyczna — historia w polityce*, „Tygodnik Powszechny”, 2012, nr 17, <http://tygodnik.onet.pl/historia/rosyjska-tozsamosc-a-narracja-historyczna/wqcm9>.

⁴ Zob. A. de Lazari, *Boże, chroń niedźwiedzia*, „Polityka”, 2001, nr 3, <http://archiwum.polityka.pl/art/boze-chron-niedzwiedzia,367434.html>.

⁵ I. Kiejewski, *Rosja a Europa*, // *Filozofia i myśl społeczna rosyjska 1825–1861*, wyboru dokonał, wstępem i przypisami opatrzył A. Walicki, PWN, Warszawa 1961, s. 134–137.

⁶ Więcej na ten temat: A. de Lazari, *Skąd nadchodzi Antychryst? Kategoria wroga z Zachodu w nacjonalistycznej myśli rosyjskiej*, // *Idem, Polskie i rosyjskie problemy z rosyjskością*, Wyd. UŁ, Łódź 2009, s. 45–55.

nad prawem stanowionym” — powtarzali słowianofile, Fiodor Dostojewski, Lew Tołstoj, a w ślad za nimi — Aleksander Solżenicyn i wielu innych głosicieli idei szczególnej drogi rozwoju ich ojczyzny. Okcydentalizm zawsze pozostawał na marginesie rosyjskiej myśli politycznej i społecznej.

Komunizm wiele tu nie zmienił. Zachód pozostał wrogiem, jedynie wiarę w Boga zastąpiła wiara w „wiecznie żywego Lenina” i świetlaną komunistyczną przyszłość. Gdy bolszewicy przejęli władzę, kategorię narodu ze wszystkimi jego atrybutami wyrzucili na śmietnik historii jako burżuazyjny przeżytek i gdy ruszyli na Polskę, Włodzimierz Majakowski w wierszu-agitce *Oszczędzajcie jeńców* nauczał:

*Pamiętajcie czerwonoarmiści,
Gdy brać ich będziecie,
O robotnikach polskich,
Braciach naszych...
Bij panów!
Do zwycięstwa dąż!
Robotnika zaś
W niewoli
Oszczędź!⁷*

A na bolszewickich plakatach napisał: „Wojujemy z pańskim rodem, a nie z polskim pracującym ludem!”, bo przecież w imię powszechnej szczęśliwości proletariusze wszystkich krajów mieli się połączyć w rzeczywistość bez granic i narodów.

⁷ *Щадите пленных*, sierpień 1920 (tłumaczenie własne).

Później, po niepowodzeniu idei wszechświatowej rewolucji, Stalin postanowił zbudować komunizm w jednym kraju, stworzyć nowego człowieka (sowieckiego) i nowy sowiecki „wszechnaród”. Rozpad ZSRS udowodnił jednak, że tożsamość sowiecka była bardzo kulawa, że nacjonalizmy wielu społeczeństw, w tym rosyjskiego, były silniejsze od idei komunistycznego internacjonalizmu.

W 2013 r., przed jubileuszowym spotkaniem Klubu Wałdajskiego, które miało być poświęcone rosyjskiej tożsamości, jeden z jego organizatorów, Siergiej Karaganow, na łamach tygodnika „Przegląd” oświadczył:

„Oczywiście główny problem współczesnej tożsamości rosyjskiej czy jej braku to tragiczna historia XX w., kiedy cały naród podlegał eksperymentowi bezbożności, któremu większość się nie przeciwstawiła. Kiedy niszczone wiarę, sumienie, cześć, godność ludzką, poczucie współudziału w wielkiej historii. Niszczono nosicieli tych wartości — duchownych, arystokrację, inteligencję, chłopstwo. Niszczono najlepsze i najlepszych. Związek Radziecki stworzył własną tożsamość, która miała dużo cech pozytywnych. Ale Związek Radziecki się rozpadł. Gospodarka socjalistyczna radzieckiego typu okazała się nieudolna. Po rozpadzie trzeba było przetrwać. Przetrwaliśmy cudem. Będę nieustannie powtarzał: jedynym słusznym z punktu widzenia politologii wytłumaczeniem tego, że nie zaczęliśmy nowej krwawej wojny domowej i nie popełniliśmy samobójstwa narodowego, jest to, że Bóg wybaczył narodowi rosyjskiemu straszny grzech komunizmu. Przetrwanie nie sprzyjało twórczym poszukiwaniom nowej ideologii narodowej. Tym bardziej że po siedemdziesięciu latach komunizmu słowo *ideologia* rodziło jak najgorsze skojarzenia. Założono, że samo społeczeństwo, naród wyprodukuje sobie nową tożsamość i nową ideologię, nic z tego jednak nie wyszło. Pożegnaliśmy się z tożsamością radziecką, nie tworząc innej idei narodowej oprócz pamięci o wielkiej wojnie ojczyźnianej. Dotychczas ani społeczeństwo, ani władza, ani elity intelektualne nie znalazły idei jednoczących kraj oraz pchających go do przodu”⁸.

Nie dziwię się, gdy Boga do polityki wplątuje teolog, politologowi to nie uchodzi. Karaganow, były członek KPZS, w latach siedemdziesiątych w ONZ (zapewne nie bez akceptacji KGB), później pełniący kierownicze funkcje w AN ZSRS, dzisiaj, będąc jednym z najbardziej wpływowych putinowskich politologów, wdzięczny jest, że „Bóg nagroził Rosjan bronią atomową”⁹. Wypowiada się tak w tekście zatytułowanym *Wróciliśmy do XIX wieku*. I tu ma rację. Rosjanie „wrócili” do świadomości romantycznej i od nowa poszukują tożsamości narodowej.

Boga wplątuje do polityki także Władimir Putin. W czerwcu 2013 r. w wywiadzie dla stacji telewizyjnej *Russia Today* przeciwstawia Rosję Ame-

⁸ S. Karaganow, *Po co Rosjanom tożsamość narodowa?*, „Przegląd”, 2013, nr 37, <http://www.tygodnikprzeglad.pl/po-co-rosjanom-tozsamosc-narodowa/>.

⁹ Zob. С. Караганов, *Мы вернулись в XIX век*, „The New Times/Новое время”, 2014, nr 13, <http://www.newtimes.ru/articles/detail/81593/>.

ryce: „Podstawą amerykańskiej samoświadomości jest idea indywidualistyczna. Podstawą rosyjskiej — kolektywistyczna. [...] Nasza świadomość, świadomość człowieka rosyjskiego podpowiada inne zadania. Coś duchowego. Coś związanego z Bogiem. Proszę zrozumieć, mamy różne filozofie życia i dlatego nielato nam z Amerykanami zrozumieć się nawzajem”¹⁰.

Myśl tę kontynuuje na wspomnianym spotkaniu Klubu Wałdajskiego: „Praktyka pokazała, że nowa idea narodowa nie narodzi się i nie rozwinie według praw rynku. Ani państwo, ani społeczeństwo nie zorganizowało się samo, na nic również zdało się cudze doświadczenie”. Naród nie zaakceptował obcych wpływów, ponieważ „dążenie do samostanowienia, do duchowej, ideologicznej suwerenności jest nieodłączną częścią naszego charakteru narodowego”. Konieczne jest odwołanie się do historii, „połączenie doświadczenia narodowego z ideą”. Kraje euroatlantyckie odeszły od swych korzeni, „w tym od wartości chrześcijańskich, będących podstawą zachodniej cywilizacji. Negowane są zasady moralne i tradycyjna tożsamość: narodowa, kulturowa, religijna, a nawet płciowa. Prowadzi się politykę, stawiającą na jednym poziomie wielodzietną rodzinę i jednopłciowy związek partnerski, wiarę w Boga i wiarę w szatana”¹¹.

Wypowiedzi Karaganowa i Putina związane z Klubem Wałdajskim przywołuję z rozmysłem. W lutym 2014 r., gdy w Kijowie na Euromajdanie następuje eskalacja konfliktu, Valdai Club publikuje obszerny „referat” pt. *Tożsamość narodowa i przyszłość Rosji*¹² ze wstępem Karaganowa, sumujący jakoby rezultaty wrześniowych obrad. „Referat” niczego nie sumuje i nijak się ma do samych obrad, pełnych kontrowersji i sporów¹³, jest natomiast dydaktycznym programem ideologicznym partii władzy.

„Narodową tożsamość” definiuje się tu jako „uczucie współprzynależności człowieka do określonego państwa lub narodu, podzielane z grupą ludzi niezależnie od obywatelstwa danej jednostki”¹⁴. Czy nie chodzi tu aby o to, by np. mieszkaniec Ukrainy, Mołdawii, Łotwy, Estonii podzielał „uczucie przynależności” do Federacji Rosyjskiej, a nie do państwa, którego jest obywatelem?

Dalej wychodzi się z założenia, że skoro dla Aleksandra Puszkina słowa „русский” i „российский” były synonimami, dzisiaj również nie należy tych słów sobie przeciwstawiać. Żyd rosyjski, „w porównaniu z amerykańskim”, ma być „русский”, a nie „российский”, a „русские русские” [nie

¹⁰ Посещение телеканала Russia Today (11.06.2013) // <http://www.kremlin.ru/news/18319>.

¹¹ Заседание международного дискуссионного клуба «Валдай» (19.09.2013) // <http://kremlin.ru/events/president/news/19243>.

¹² Национальная идентичность и будущее России. Доклад Международного дискуссионного клуба «Валдай», Москва, февраль 2014, http://vid1.rian.ru/ig/valdai/doklad_identichnost_RUS_ISBN.pdf.

¹³ Uczestniczyłem w tych obradach wraz z Włodzimierzem Cimoszewiczem, Krzysztofem Zanussi, Wojciechem Góreckim i Robertem Smoleniem.

¹⁴ Национальная идентичность и будущее России. Доклад Международного дискуссионного клуба «Валдай»..., s. 8 [podkreślenie moje — A.L.].

„русские россияне”, co byłoby logiczne! — A.L.] — to Rosjanie, mieszkający w Rosji, a nie np. w Kazachstanie”¹⁵.

Myśl Tiutczewa, że „rozumem Rosji się nie pojmie”, jest wciąż aktualna. Potwierdzają to kolejne zdania „referatu”. Podstawą rosyjskiej tożsamości narodowej powinna być „nieracjonalna idea narodowa”. Autorzy niaby „kategorycznie odrzucają pojęcie narodowej ideologii”¹⁶, a jednocześnie ideologię postulują pod hasłem „rosyjskiej tożsamości” i „idei rosyjskiej”.

W wypowiedzi Putina „idea rosyjska” po raz pierwszy pojawiła się 30 grudnia 1999 r., gdy szykował się do wyborów i przedstawiał swój program w referacie *Rosja na przełomie wieków*. W rozdziale *Szanse na godną przyszłość* punktem „A” jest *Idea rosyjska*. Składają się na nią: patriotyzm, mocarstwowość, państwowotwórczość i solidarność społeczna. „Wyobrażam sobie — mówi Putin — że nowa idea rosyjska narodzi się jako stop, jako organiczne połączenie wartości ogólnoludzkich z rdzennymi wartościami rosyjskimi, które wytrzymały próbę czasu”. Podkreśla przy tym, że indywidualizm i wartości liberalne mają głębokie tradycje historyczne w USA i Anglii, w Rosji natomiast przewagę ma kolektywizm, a źródłem i gwarantem porządku społecznego oraz inicjatorem wszelkich zmian jest państwo, a nie jednostka¹⁷. Później do „idei rosyjskiej” będzie niejednokrotnie nawiązywał w swych wystąpieniach¹⁸, a w styczniu 2012 r. opublikuje tekst programowy pt. *Rosja — kwestia narodowa*, którego bohaterem jest „naród rosyjski [русский], rosyjska kultura” jako „rdzeń spinający tkanę tej unikatowej cywilizacji”. Powołując się na faszyzującego filozofa Iwana Iljina i Fiodora Dostojewskiego stwierdzi, że rosyjska tożsamość ma „inny kod kulturowy”, że „wielką misją Rosjan jest jednoczenie, łączenie cywilizacji”. Rosyjski język, kultura, „wszechświatowa uczynność” (sformułowanie Dostojewskiego) mają połączyć „rosyjskich Ormian, rosyjskich Azerów, rosyjskich Niemców, rosyjskich Tatarów” itd. Nie używa przy tym przymiotnika „российских”, który sugerowałby ich „obywatelskość”, lecz „русских”, którym przyjęło się określać przynależność etniczną¹⁹.

„Referat” Klubu Wałdajskiego rozwija myśli Putina. Kategorią „charakteru narodowego” autorzy obejmują wszystkich wieloetnicznych mieszkańców FR. Ten „charakter” jakoby bardziej od prawa ceni sprawiedliwość²⁰ (dziwne usprawiedliwienie bezprawia i korupcji), „jedyną akceptowaną przez społeczeństwo formą indywidualizmu” zaś jest talent

¹⁵ *Ibidem*, s. 9.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ В. Путин, *Россия на рубеже тысячелетий*, «Независимая газета», 30.12.1999, http://www.ng.ru/politics/1999-12-30/4_millennium.html.

¹⁸ Zob. A. de Lazari, „Idea rosyjska” po Putinowsku, „Liberte!”, 01.04. 2014, <http://liberte.pl/idea-rosyjska-putinowsku/>; wersja rosyjska: «Русская идея» по-путински, «Гедфтер», 21.05.2014, <http://geftr.ru/archive/12304>.

¹⁹ В. Путин, *Россия: национальный вопрос*, «Независимая газета», 23.01.2012 // http://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html.

²⁰ *Национальная идентичность и будущее России. Доклад Международного дискуссионного клуба «Валдай»...*, s. 13–14.

jednostki²¹. Rosjanie są serdeczni, bardziej tolerancyjni niż Europejczycy i Amerykanie, „nie wspominając o Chińczykach lub Japończykach”, są „narodem-zwycięzcą”, posiadają „kolektywne męstwo oraz umiłowanie wolności i suwerenności”, a jednocześnie dumni są z faktu, że są „ludźmi cara”²².

Swego czasu podobnie zachwycił się „narodowym charakterem” Rosjan Aleksander Solżenicyn²³. Dzisiaj literaturoznawca Benedykt Sarnow w książce pt. *Fenomen Solżenicyna* (Moskwa 2012) stara się przekonać czytelników, że autor *Rosji w zapaści* w dalszym ciągu jest duchowym nauczycielem Putina i że ten, punkt po punkcie, realizuje Solżenicynowską koncepcję odbudowy Rosji. Podobne sądy znajdziemy i u politologów — Paweł Swiatienkow zatytułował swoją analizę *Solżenicyn jako zwiastun Putina*²⁴.

Trzeba jednak przyznać, że i Solżenicyn, i autorzy „referatu” Klubu Wałdajskiego dostrzegli we współczesnych Rosjanach również negatywne cechy. „Dawne cechy charakteru rosyjskiego — te dobre zostały zatraczone, a słabe rozwinęły się — doprowadziły nas właśnie do tego, że jesteśmy bezbronni wobec doświadczeń XX w.” — pisał Solżenicyn. Klub Wałdajski kontynuuje tę myśl: „Sowiecki komunizm zniszczył chrześcijańską, wspólną wszystkim religiom moralność. Moralność sowiecka i ideologia sowieckiej Rosji zostały zrujnowane w latach dziewięćdziesiątych. A nowe, które mogłyby stać się podstawą odbudowy i konkurencyjności Rosji, nie ukształtowały się. [...] Wyrosło całe pokolenie niepatriotów, którzy bardzo słabo wiążą siebie ze swoim krajem, nie znają jego historii i nie są gotowi go budować. Zatrącono poczucie wspólnoty z obywatelami własnego kraju: dążenie do bycia pożytecznym dla społeczeństwa zmniejszyło się ponad czterokrotnie (w latach 1986–2006 — z 26% do 6%)”²⁵.

Rok przed ukazaniem się „referatu” Klubu Wałdajskiego w rosyjskich środkach masowego przekazu karierę zaczęła robić myśl „Nie jesteśmy Europą!”. Maksym Szewczenko, znany dziennikarz i prezenter telewizyjny, na łamach dziennika „Moskowskij komsomolec” stwierdził wręcz, że „pomiędzy Rosją i Zachodem toczy się wojna o człowieka i jego przyszłość”. Zachód legalizuje homoseksualne małżeństwa, nie ma tam już ani grzechu, ani niczego świętego, wszystkim rządzi biurokracja i wredny neoliberalizm. „Jesteśmy jedną z ostatnich ości człowieka i człowieczeństwa” — podsumowuje swój tekst Szewczenko²⁶.

²¹ *Ibidem*, s. 14.

²² *Ibidem*, s. 15.

²³ Zob. A. Solżenicyn, *Rosja w zapaści* (fragmenty), // A. de Lazari (red.), *Dusza polska i rosyjska (od Adama Mickiewicza i Aleksandra Puszkina do Czesława Miłosza i Aleksandra Solżenicyna)*, PISM, Warszawa 2004, s. 410–419.

²⁴ П. Святенков, *Солженицын как предтеча Путина*, <http://www.apn.ru/column/article20502.htm> (04.08. 2008 r.).

²⁵ *Национальная идентичность и будущее России. Доклад Международного дискуссионного клуба «Валдай»...*, s. 16.

²⁶ М. Шевченко, *Россия — один из последних оплотов человека и человечества*, „Московский комсомолец” 2013, nr 26160 (11 lutego).

Mija rok i minister kultury Rosji ogłasza 4 kwietnia 2014 r. *Podstawy państwowej polityki kulturalnej*. „Kamieniem węgielnym” tej polityki ma być teza „Rosja nie jest Europą”²⁷. I wnioski: „ochrona jednolitego kodu kulturowego wymaga odmowy wspierania przez państwo projektów kulturalnych, propagujących wartości obce rosyjskiemu społeczeństwu [...] Stąd wynika kategoryczna rezygnacja z ideologii multikulturalizmu. Nie negując prawa każdego narodu do zachowania swojej etnograficznej samoistości, niedopuszczalne jest narzucanie rosyjskiemu społeczeństwu obcych wartości”²⁸. Czyli ma być jak w socrealizmie — narodowy w formie, socjalistyczny (a dzisiaj nacjonalistyczny) w treści. Nie wymyśliłoby tych „Podstaw” ministerstwo kultury, gdyby wcześniej Putin, nowy „ojciec narodu”, nie zdecydował, co jest i co nie jest dla Rosjan obce.

Gdy Rosjanie zrzucili z siebie jarzmo komunizmu, wydawało się, że podążą wreszcie drogą okcydentalistyczną i zbudują u siebie społeczeństwo obywatelskie. Jelcyń tę szansę zaprzepaścił. Zamiast budowania demokracji i państwa prawa sklecił „diemokrację” (gównokrację, jak mówią Rosjanie) — skorumpowany system oligarchiczny — i doprowadził kraj do bankructwa. Nadzieja na lepszą rzeczywistość pojawiła się wraz z Putinem i jego hasłem wyborczym z 2000 r. — „dyktatura prawa”. Kto dziś to hasło pamięta? Zrealizował tylko połowę — autorytaryzm zatriumfował, lecz korupcja panoszy się po dawnemu i wciąż panuje powszechny brak świadomości prawnej.

Faktem jednak jest, że podczas rządów Putina państwo — jako instytucja — stanęło na nogi, a poziom życia mieszkańców Rosji wzrósł siedmiokrotnie. Dlatego poparcie społeczne w ciągu piętnastu lat jego rządów zawsze przekraczało 50%, mimo powszechnego w Rosji braku szacunku dla władzy w ogóle. Zdaniem Lwa Gudkowa, dyrektora Centrum Lewady, Rosjanie postrzegają władzę jako „egoistyczną, skorumpowaną, złodziejską, mafijną, nie szanującą ludzi, nie liczącą się z prawem, niekompetentną” i jednocześnie 85% respondentów twierdzi, że nie jest w stanie w jakikolwiek sposób wpłynąć na zmianę tej sytuacji. Nieważne więc, czy władza jest skorumpowana, czy nie — ważne, że żyje się lepiej²⁹.

Nacjonalistyczna propaganda prowadzona w Rosji w ostatnich latach sprawiła, że wielonarodowi mieszkańcy Rosji w popieraniu występów swego prezydenta podczas aneksji Krymu i konfliktu na południowo-wschodniej Ukrainie stali się nieomalże „jednomyślnym narodem”. W marcu 2013 r. Putin miał poparcie 63% Rosjan, w lutym 2014 — 69%,

²⁷ Минкульт: Краеугольным камнем основ государственной культурной политики должен стать тезис „Россия не Европа”, „Независимая газета” 04.04.2014, http://www.ng.ru/politics/2014-04-04/2_cultura.html.

²⁸ Минкультуры изложило «Основы государственной культурной политики», „Известия”, 10.04.2014, <http://izvestia.ru/news/569016>.

²⁹ Zob. Крымский эффект, <http://www.levada.ru/old/03-06-2014/krymskii-effekt>.

w marcu po aneksji Krymu — już 80%³⁰, w czerwcu — 86%, a w październiku — 88% (podobnie jak we wrześniu 2008 r., podczas wojny z Gruzją)³¹.

Do stycznia 2014 r. można było zaobserwować tendencję spadkową poparcia dla wszystkich elementów władzy w Rosji. W styczniu działalność Dumy (parlamentu) akceptowało tylko 36% respondentów (nie akceptowało 63%), rządu — 43% (nie — 56%), premiera Miedwiediewa — 48% (nie — 51%), Putina — 65% (nie — 34%)³².

Tendencję tę odwrócił konflikt ukraiński. W końcu stycznia rozpoczęła się w Rosji niewiarygodna antyukraińska kampania propagandowa pod hasłami: „biją naszych” i „obrona przed faszyzmem”. „Telewizję ogląda 94% — mówi Lew Gudkow. — Ludzie otrzymują informację w formie obrazka, który ich przekonuje. Daruję sobie komentarz, jak jest ów obrazek zbudowany — jasne, że to montaż, z silnym efektem sugestii, dezinformacji; ważne, co pokazują oraz że brak jest alternatywy, innej wersji, innego wyjaśnienia”. W pełni świadomie manipuluje się społeczeństwem, które nie ma pojęcia, co dzieje się naprawdę. Ograniczono wszystkie alternatywne źródła informacji. Stąd wyniki: w lipcu poparcie dla Dumy wzrosło do 53%, dla rządu — do 60%, dla Miedwiediewa — do 65% i dla Putina — do 86%. Ludzie uwierzyli w ukraińskie „faszystowskie zagrożenie”. Sceny z Ukrainy pokazywane w telewizji mroziły krew w żyłach. Zapomniano o własnych faszystach, o Aleksandrze Barkaszkowie i jego bojówkach, o faszyzującym Eduardzie Limonowie, Aleksandrze Duginie, o Dmitriju Rogozinie i Jewgieniju Fiodorowie, zdaniem których wredne siły Zachodu przeprowadziły w Rosji w 1991 r. „drugą liberalno-demokratyczną rewolucję” (pierwszą w 1917) i władza w Rosji w latach dziewięćdziesiątych przeszła jakoby w obce, nierosyjskie ręce. Gdyby policzyć faszyzujących, szowinistycznych polityków, nazbierałoby się ich w Rosji dużo więcej niż na Ukrainie.

Propaganda telewizyjna odmroziła w świadomości Rosjan imperialnego *homo sovieticus*. W końcu czerwca Centrum Lewady zapytało: „Czy Rosja ma prawo przyłączyć do siebie terytoria byłych republik ZSRS na podstawie oświadczenia, że mieszkający tam Rosjanie mogą doznawać lub doznają prześladowań lub ograniczenia swoich praw?”. Na to pytanie 82% mieszkańców FR odpowiedziało pozytywnie, a jedynie 6% negatywnie!³³. W Rosji rośnie niechęć do USA (44% w styczniu 2014, 74% w styczniu 2015) i Unii Europejskiej (odpowiednio 34 i 63%)³⁴, coraz bardziej popularna staje się propagowana przez Putina idea „konserwatywnej re-

³⁰ Мартовские рейтинги одобрения и доверия, <http://www.levada.ru/2014/03/26/martovskie-rejtingi-odobreniya-i-doveriya-2/>.

³¹ Декабрьские рейтинги одобрения и доверия, <http://www.levada.ru/2014/12/24/dekabrskie-rejtingi-odobreniya-i-doveriya-4/>.

³² *Ibidem*.

³³ Наше «мы»: И к гадалке не ходи, <http://www.levada.ru/print/08-07-2014/nashe-my-i-k-gadalke-ne-khodi>.

³⁴ Отношение россиян к другим странам, <http://www.levada.ru/08-12-2014/otnoshe-nie-rossiyan-k-drugim-stranam>.

wolucji”, a w ślad za nią hasło „Nie jesteście Europą!” (lub w bardziej dosadnej wersji: „Nie jesteście Gejropą!”). Putin te nacjonalistyczne nastroje rozbudza i podtrzymuje. Ma usta pełne frazesów o hołubionych w Rosji tradycyjnych wartościach, które na Zachodzie są jakoby coraz częściej negowane.

Rosjanie są przekonani, że w konflikcie ukraińskim racja prawna i moralna jest po stronie Putina, gdyż stara się on nie dopuścić do rozszerzenia NATO, broni geopolitycznych i ekonomicznych interesów Rosji, bazy floty w Sewastopolu, a także rosyjskiej ludności na Krymie i południowym wschodzie Ukrainy. Szans na zmianę ich stanowiska tymczasem nie ma żadnych, gdyż w ich świadomości Rosji zagraża wielu wrogów zewnętrznych i wewnętrznych³⁵.

Nieuropejskość Rosjan dostrzegają również rosyjscy liberałowie. Pisarz Wiktor Jerofiejew w wywiadzie dla „Nowej Europy Wschodniej” smutno konstatuje: „Ludzie kultury i sztuki — Borys Pasternak, Antoni Czechow czy Anna Achmatowa — wyznawali wartości europejskie, przez co Zachód zaczął spekulować, jakoby Rosja należała do Zachodu. Tymczasem, gdy przejdziemy przez równinę życia przeciętnego Rosjanina, zobaczymy, że nie ma ono nic wspólnego z Europą. [...] Rosyjska dusza, jeśli tylko w drodze wyjątku nie wznosi się na poziom Pasternaka czy Achmatowej, tkwi w rozdarciu. Co prawda, niszczy każdą państwową ideologię — nie tylko radziecką, bo za chwilę pożre również putinizm, do którego póki co się przystosowuje — ale jednocześnie tym ludziom *pełny nachuj*³⁶ z powodu tego, co dzieje się na Ukrainie. Nie doznają szoku na widok krwi”³⁷.

Podobnego zdania jest Lew Gudkow, wspomniany dyrektor Analitycznego Centrum Jurija Lewady: „Moralny nihilizm i cynizm — to bardzo ważne składowe rosyjskiej przestrzeni społecznej”. Mieszkańcy Federacji Rosyjskiej nie pojmują własnej odpowiedzialności za agresywną politykę państwa. Królują wśród nich konserwatywne, antyzachodnie nastroje i nostalgia za czasami sowieckimi. Nie dziwi ich, że władza jest mafijna, brutalna, skorumpowana, bo zawsze taka była. Odbudowuje się sowieckie instytucje i urzędy, na których władza się opiera — od sądownictwa po system oświaty. Zmienia się gospodarka, mobilność i zasady komunikowania się, jednak tożsamość i mentalność Rosjan — twierdzi Lew Gudkow — pozostały bez zmian³⁸.

Konstatacja niezwykle smutna i nie znajduje już argumentów, by jej zaprzeczyć.

³⁵ Zob. *Россияне о санкциях, о врагах и об уважении к России*, <http://www.levada.ru/08-08-2014/rossiyane-o-sanktsiyakh-o-vragakh-i-ob-uvazhenii-k-rossii>.

³⁶ Zob. „hasło” *Nachuj* w: W. Jerofiejew, *Encyklopedia duszy rosyjskiej. Romans z encyklopedią*, przełożył A. de Lazari, Warszawa 2003, Czytelnik, s. 142–146.

³⁷ *Rosyjska dusza jest rozdarta*. Z Wiktorem Jerofiejewem, rosyjskim pisarzem, rozmawia Kuba Benedyczak, „Nowa Europa Wschodnia” 2015, nr 1, s. 111.

³⁸ *Безнравственность и цинизм — очень важные составляющие российского общественного пространства*, <http://www.levada.ru/25-12-2014/beznravstvennost-i-tsinizm-ochen-vazhnye-sostavlyayushchie-rossiiskogo-obshchestvennogo-p>.

Bibliografia

1. *Filozofia i myśl społeczna rosyjska 1825–1861*, Wyboru dokonał, wstępem i przypisami opatrzył A. Walicki, PWN, Warszawa 1961.
2. Jerofiejew W., *Encyklopedia duszy rosyjskiej. Romans z encyklopedią*, przeł. A. de Lazari, Czytelnik, Warszawa 2003; *idem*, *Rosyjska dusza jest rozdarta*, z Wiktorem Jerofiejewem, rosyjskim pisarzem, rozmawia Kuba Benedyczak, „Nowa Europa Wschodnia”, 2015, nr 1.
3. Karaganow S., *Po co Rosjanom tożsamość narodowa?*, „Przegląd”, 2013, nr 37, <http://www.tygodnikprzeglad.pl/po-co-rosjanom-tozsamosc-narodowa/> (dostęp: 22.01.2015); *idem*, *Мы вернулись в XIX век*, „The New Times/Новое время”, 2014, nr 13, <http://www.newtimes.ru/articles/detail/81593/> (dostęp: 22.01.2015).
4. Lazari A. de, *Nowa mowa Wowy*, „Polityka”, 2002, nr 2370, <http://archiwum.polityka.pl/art/nowa-mowa-wowy,375953.html> (dostęp: 22.01.2015); *idem*, *Bo-że, chroń niedźwiedzia*, „Polityka”, 2001, nr 3, <http://archiwum.polityka.pl/art/boze-chron-niedzwiedzia,367434.html> (dostęp: 22.01.2015); *idem*, *В защиту польского гонора*, „Индекс/Досье на цензуру”, 2007, nr 25, <http://www.index.org.ru/journal/25/lazz25.html> (dostęp: 22.01.2015); *idem*, *Rosyjska tożsamość a narracja historyczna*, // *Anamneses: Polityka historyczna — historia w polityce*, „Tygodnik Powszechny”, 2012, nr 17, <http://tygodnik.onet.pl/historia/rosyjska-tozsamosc-a-narracja-historyczna/wqcm9> (dostęp: 22.01.2015); *idem*, *Polskie i rosyjskie problemy z rosyjskością*, Wyd. UŁ, Łódź 2009; *idem*, „Idea rosyjska” po Putinowsku, „Libertel”, 01.04.2014, <http://liberte.pl/idea-rosyjska-putinowsku/>; wersja rosyjska: «Русская идея» по-путински, „Гептрер”, 21.05.2014, <http://geftr.ru/archive/12304> (dostęp: 22.01.2015).
5. Левада-Центр, *Крымский эффект*, <http://www.levada.ru/old/03-06-2014/krymskii-effekt> (dostęp: 22.01.2015); *idem*, *Мартовские рейтинги одобрения и доверия*, <http://www.levada.ru/2014/03/26/martovskie-rejtingi-odobreniya-i-doveriya-2/> (dostęp: 22.01.2015); *idem*, *Декабрьские рейтинги одобрения и доверия*, <http://www.levada.ru/2014/12/24/dekabrskie-rejtingi-odobreniya-i-doveriya-4/> (dostęp: 22.01.2015); *idem*, *Наше «мы»: И к гадалке не ходи*, <http://www.levada.ru/2014/07/08/nashe-my-i-k-gadalke-ne-hodi/> (dostęp: 22.01.2015); *idem*, *Отношение россиян к другим странам*, <http://www.levada.ru/08-12-2014/otnoshenie-rossiyan-k-drugim-stranam> (dostęp: 22.01.2015); *idem*, *Россияне о санкциях, о врагах и об уважении к России*, <http://www.levada.ru/old/08-08-2014/rossiyanе-o-sanktsiyakh-o-vragakh-i-ob-uvazhenii-k-rossii> (dostęp: 22.01.2015); *idem*, *Безнравственность и цинизм — очень важные составляющие российского общественного пространства*, [http://www.levada.ru/old/25-12-2014/beznravstvennost-i-tsinizm-ochen-vazhnye-sostavlyayushchie-rossiiskogo-obshchestvennogo-p](http://www.levada.ru/old/25-12-2014/beznravstvennost-i-tsinizm-ochen-vazhnye-sostavlyayushchie-rossiiskogo-obshchestvennogo-prostranstva) (dostęp: 22.01.2015).
6. Минкульт: Краеугольным камнем основ государственной культурной политики должен стать тезис „Россия не Европа”, „Независимая газета”, 04.04.2014, http://www.ng.ru/politics/2014-04-04/2_cultura.html (dostęp: 22.01.2015).

7. Минкультуры изложило «Основы государственной культурной политики», „Известия”, 10.04.2014, <http://izvestia.ru/news/569016>.
8. Национальная идентичность и будущее России. Доклад Международного дискуссионного клуба «Валдай», Москва, февраль 2014, http://vid1.rian.ru/ig/valdai/doklad_identichnost_RUS_ISBN.pdf (dostęp: 22.01.2015).
9. Посещение телеканала Russia Today (11.06.2013) // <http://www.kremlin.ru/news/18319> (dostęp: 22.01.2015).
10. Путин В., *Россия на рубеже тысячелетий*, «Независимая газета», 30.12.1999, http://www.ng.ru/politics/1999-12-30/4_millennium.html (dostęp: 22.01.2015); *idem*, *Россия: национальный вопрос*, «Независимая газета», 23.01.2012 // http://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html (dostęp: 22.01.2015).
11. A Solżenicyn, *Rosja w zapaści* (fragmenty), // A. de Lazari (red.), *Dusza polska i rosyjska (od Adama Mickiewicza i Aleksandra Puszkina do Czesława Miłosza i Aleksandra Solżenicyna)*, PISM, Warszawa 2004.
12. П. Святенков, *Солженицын как предтеча Путина*, <http://www.apn.ru/column/article20502.htm> (dostęp: 22.01.2015).
13. М. Шевченко, *Россия — один из последних оплотов человека и человечества*, „Московский комсомолец”, 2013, nr 26160 (11 lutego).
14. *Заседание международного дискуссионного клуба «Валдай»* (19.09.2013) // <http://kremlin.ru/events/president/news/19243> (dostęp: 22.01.2015).

Streszczenie

Permanentny brak świadomości prawnej sprawił, że demokratycznej, indywidualistycznej świadomości obywatelskiej Rosjanie do tej pory w sobie nie wykształcili. Łączy ich swoiście pojmowana kategoria narodowości (w duchu niemieckiego *völkisch*) lub poddańczej, kolektywnej wierności silnemu przywódcy (carowi, Stalinowi, Putinowi). Nie pojmują własnej odpowiedzialności za agresywną politykę państwa. Królują wśród nich konserwatywne, antyzachodnie nastroje i nostalgia za czasami sowieckimi. Nie dziwi ich, że władza jest mafijna, brutalna, skorumpowana, bo zawsze taka była. Odbudowuje się sowieckie instytucje — od sądownictwa po system oświaty. Zmienia się gospodarka, mobilność i zasady komunikowania się, jednak tożsamość i mentalność Rosjan pozostają bez zmian.

Abstract

The permanent lack of legal consciousness deprived the Russians a chance to develop democratic and individualistic civil consciousness. What unites them is the category of nationality (in the spirit of German *völkisch*) — understood in a peculiar way — or collective fealty paid for a strong leader (tsar, Stalin, Putin). They do not fathom their own responsibility for the aggressive policy of the state.

A conservative and anti-western feeling as well as sense of nostalgia for soviet times prevail among them. They know that the authority has always been brutal and corrupt so they do not wonder about its mafia nature. Russian institutions — from judiciary to educational system — have been reconstructed. The economy, people's mobility and principles of communicating have changed but the identity and mentality of the Russians remain the same.

Słowa kluczowe

Tożsamość, Rosjanie, Krym.

Key words

Identity, Russians, Crimea.

Prof. dr hab. **Andrzej de Lazari** — historyk idei, kulturoznawca, sowietolog — uczeń Andrzeja Walickiego. W Instytucie Studiów Międzynarodowych UŁ kieruje Katedrą Studiów Europejskich, Interdyscyplinarnym Zespołem Badań Sowietologicznych oraz serią wydawniczą „Idee w Rosji”. Jego zainteresowania naukowe skupiają się przede wszystkim na badaniu „zaprogramowania kulturowego” grup społecznych i narodów obszaru postsowieckiego, ze szczególnym uwzględnieniem Rosji i jej mieszkańców (zob. <http://www.strony.toya.net.pl/~delazari/>).

Foto: Krzysztof Szymczak

Twoje ulubione miejsce do studiowania w Łodzi

Pomysł na przygotowanie tej monografii pojawił się w związku z chęcią podsumowania bogatego dorobku naukowego samodzielnych pracowników nauki Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politologicznych Uniwersytetu Łódzkiego. Publikacja ma na celu ukazanie eksperckiego potencjału tego zespołu, który zajmuje się bardzo szerokim spektrum międzynarodowych problemów politycznych, społecznych, ekonomicznych i kulturowych.

Interdyscyplinarność jest traktowana jako ważny atut prowadzonych przez nas badań politologicznych oraz kulturowych. Jest ona jednocześnie wyrazem konsekwentnego dążenia do posługiwania się nowoczesnymi metodami naukowymi, łączącymi harmonijnie wiedzę z zakresu nauk społecznych, humanistycznych i ekonomicznych.

Autorzy w swoich opracowaniach podjęli zarówno szczegółowe wątki związane z wyzwaniami strategicznymi występującymi w wybranych regionach świata, jak też bardziej uniwersalne rozważania nad warsztatem badawczym naukowca zajmującego się międzynarodowymi studiami politologicznymi i kulturowymi.

prof. dr hab. Tomasz Domański

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

ISBN 978-83-8088-086-3